

ի յիշատակ գնէ մեր նահին բժշկաց՝ Մխի-
թարայ Հերացւոյն, Ամիրտօլմաթայ եւ Ասարայ
Անբաստացւոյն, որոնց բժշկական գրուածոց ծը-
նունդ պէտք Ե Տամարիք անկական խաշատուրի
եւ դեռ շատերու բժշկարաններէ:

Խաշատուրն պայգէս Զանշալէն ետեւ
կուզէի գեռ խօսիլ իւր գործոյն վրայ, թուել
մանաւանդ մի առ մի այն գեղեցիկ բժշկական
բառերը, զորս ինքնակէջ առ ինքնակիրթ բժիշկն
մեր խաշատուր գործածած է իւր փորձիկ աշ-
խատութեան մէջ, սակայն Տամակամ եւ Տա-
մամիտ մեր գիտնական Բիւզանդացւոյն ԱտոքոհՏմի,
զանոնք ուրիշ ձեռագիրներու բաղդատմամբ նա-
խապէս ճշդելու պէտք զգալովս, կը վերապա-
հեմ յաղղագոյն պատե՛հ առ թի:

Հիփոթոմոս իւր ժամանակին միակ հայ
բժշկական երկը չէր: Իջրիածնայ Ղուկաս կա-
թոլիկոսին Հայրապետութեան օրերն, պայիքն
գրիտուսի 1780էն 1799 թուականաց ժամա-
նակամիջոցին մէջ, ունեցած ենք նաեւ ուրիշ
բժշկական վաստակներ, ճիշդ խաշատուրի Հէ-
քիմարանին գրուած առանձն 1783 թուին է որ
Կէօրգ Պաշտապետն կը թարգմանէ Սիմէոնի Մա-
գիսարուսի Յուլիոս Կերեւոյ զօրոյն ընտիր գործը,
եւ քանի մը տարի յետոյ 1789 ին Ջուղայեցի
գալանթարեան Պետրոս բժիշկը կը գրէ իւր
գեղեցիկ Բժշկութեան: Մեր տկար գրչին նիւթ ե-
ղած են՝ արգէն 18^ր դարու վերջին քառորդի
հայ բժշկութեան պատիւն ելող այս երկու ան-
մահ գործերը. սոցա ծննդեան ժամանակներուն
մէջ տեղը՝ 1787 թուին ալ Մովսէսայի մէջ
կ'ընդօրինակուի բաւական ընդարձակ Հաստա-
ծոյ Բժշկութեան մը, զոր երկու տարի յետոյ բա-
րեկամէ մը նուէր ստացած ըլլալովս, այժմէն
կը խոստանամ նիւթ ընել մէկ ուրիշ գրու-
թեան:

ՏՆ. ՎԱՆՈՒՄ Յ. ՌՈՐԿՈՍՏԵՆՍ

1 Գնե՛ս Միլիտիւն, թիւ 1928, ապր 1890 յուլիսի 8.
Եւ «Հնարեւոս Կոստանոյ» թիւ 1 յուլիոսի 1892 ապր, էջ 31:

ՅՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

**ՊՇՏՈՒՆ Ի. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵՆԵՆ ԶԵՆՈՒԹԵՆ
Մ. ԽՈՐԵՆԱՅԵԱՆ ՄԵՐԻՆ**

Յաշորդ Տատուածք բաւական ժամանակ յառաջ
կատարուած էր մեզի հրատարակութիւն: Այսօր կը նշա-
տարակենք զայն որ երկու կողմ ալ լլուծ, որով բա-
նակուող մեզի համար վերջացած կը նամարնք: Եւժե-
տոր է սակ ոք յօդուածս շատ կարծեաց՝ մանաւանդ
լնդուականաց՝ նամանոտ չենք, պատասխաններուն
շատը գոհացողիչ է: Յօդուածին նահանգար ուղղակի
վիճական եւ Տարքումիքը լի ոճը դարձուած է անուղ-
ղակի կամ սրբորդ գէղեր:

«Հնարեւոս Ա՛օրեւոյ», հրատարակութեան
անցեալ Գեղեցիկներն ամառ Տամարի մէջ կար-
գացի Պ. Պէրպերեանի մի յօդուածը Պ. Խո-
րենացւոյ պատմութեան աշխարհագրութեան
մասութեան եւ բնագրի ուսումնասիրութեան
մասին, որն որ ես եմ գրած եւ ուղարկած իզ-
միրան կտակի յանձնաժողովին:

Սահակ Մերսրոպեան Տանգիսի մէջ յան-
ձնաժողովի տանագիրքը Արժ. Մկրտեան Հայրը
կարգացած է յանձնաժողովի տեղեկագիրը, ուր
ի միջի այլոց սասած է նաեւ. «Յանձնաժողովս
որոշեց վերապահել իրեն քննեաց ոմանց անուղ-
յայանել կամ չայանել ի հանդէս, ինչպէս
նաեւ չկարգալ տեղեկագրաց այն մասերը՝ որ
մասնաւոր հանգամանք աւելի յանձնաժողովս
լուսաւորելու կը ծառայեն քան թէ հարու-
թիւնը»: Այս որոշումը արած է յանձնաժողովը
ինչ ինչ պատճառներէ համար, որոնք յիշուած
են նոյն տեղեկագրի մէջ, որից երեւում է՝ որ
գրուածքներէ մասին տրուած կարծիքները պէտք
չէ հրատարակուին. բայց յաճա երկու տարի
անցնելուց յետոյ՝ յանկարծ լոյս է տեսնում Պ.
Պէրպերեանի յօդուածը «Հնարեւոս Ա՛օրեւոյ»
մէջ:

Այն գրութեան յատարարութեան մէջ
ասում է. «Ամբողջ գործոյն մէջ բուն թարգ-
մանական վերլուծաց եւ անճշգրտութեանց ուղ-
ղութիւններէ աւելի տեղ բռնած են քերական-
ական բացատրութիւնք», եւ այլն. եւ այս ուղ-
ղութիւնը աւելորդ աշխատութիւն է համարուած
եւ ասում՝ թէ յուլիոսի ստորագրութեան է է-
րբժք. թէպէտ եւ խոստովանում է նաեւ որ
«քերականական ու բառագիրական բացատրու-
թիւնք կրնան իրենց օգուտն ունենալ դպրոցի
աշակերտաց, բայց բանասէր անձանց համար,
որոց ուղղեալ կ'ենթարթուի այն մանաւանդ,
աւելորդ էր բոլորովին»: Զարմանալի են թա-
ղուութիւն. ո՞վ է ասել կամ ձեռագրին մէջ ո՞ր

տեղ կարգացնել՝ որ ես իմ աշխատութիւնս միայն բանասէրներին եմ ուղղած. եւ եկեալքուս-
 րէսօք կամենում է աւելորդ եւ անօրուս հա-
 մարիլ այն՝ որ ըստ ինքեան օգտակար է: Նե-
 յուր ինձ առել՝ որ իմ նպատակս չէ հասկա-
 ցուած ամենեւին. ես այս աշխատութիւնը գրած
 ժամանակ ոչ թէ միայն բանասէրներին աչքի
 առաջ եմ ունեցած, այլ եւ զպոքոյի յետին ա-
 շակերտին, ուստի աշխատած եմ քերականա-
 կան կանոնները բացատրելով՝ մասշէլի եւ
 ըմբռնելի կացուցանել նոցա խորննացուց պատ-
 մութիւնը: Բայց յայժմանէ՛ այս ուղղութեանս մի
 նպատակն էլ այն է եղած՝ որ խորննացուց քե-
 րականական կանոնները ու բառագիտական բա-
 ցատրութիւններն առանձին ամբոխուած լինին
 մի տեղ: խորննացուց նկատմամբ ես այս ուղ-
 ղութիւնն այնչափ օգտակար եմ համարած՝ որ
 բառական չհամարելով այն՝ ինչ որ գրած էի,
 այժմ աւելի ընդարձակած եմ. հարկաւոր եմ
 համարած խորննացուց քուրք երկատրութեան
 մէջ գործածուած բառերը համեմատել ու ճշդել
 եւ կանոնները մեկը միւտով պարզել: Այս էլ
 զեռ քիչ է, կազմած եմ խորննացուց քերա-
 կանութիւնը, եւ այժմ էլ զբաղած եմ կազմել
 բառարանը:

Այս յառաջաբանից յետոյ ասում է՝ « իմ
 գնահատմանս ի հաստատութիւն բառական պի-
 տի համարիմ խօսիլ առաջին մասին վերայ, եւ
 այն. եւ իմ գիտողութիւններիցս առաջ բերե-
 լով գրքի խորագիրը (՝ Ծանոթաբանութիւն Հայոց
 մեծաց. Գ) իրուացի համարում իմ կարծիքը. նոյն-
 պէս (Գլ. Իթ.) « զամենայն ընտիրս Հայոց մեծաց
 եւ փոքունց, հասկանալ րոհոյի եւ անրոհոյի:
 Բայց սխալած է համարում ինձ որպէս թէ կա-
 մեցած եմ ասել թէ « մեծ ու փոքր Հայք, բա-
 ցատրութիւնը աշխարհագրական իմաստով չէր
 կարող գործածել խորննացին Աշխարհագրու-
 թեան մէջ: Ես գիտաօրութիւն չեմ ունեցած
 երբեք այդպիսի մի կարծիք յայտնել, եւ ոչ էլ
 ասած եմ թէ խորննացին այդ բաժանմունքները
 չէր գիտում. այլ լով կամեցած եմ ասել՝ որ
 ոչ խորննացուց պատմութեան եւ ոչ էլ նորս
 ուրիշ գրուածքների մէջ յիշուած է այդ բա-
 ժանումը. եւ թէպէտ Աշխարհագրութեան մէջ
 կայ, սակայն գիտնականներէց ապացուցուած է՝
 (Գ. Պատկանեան) որ այդ աշխատասիրութիւնը
 նորան չէ, բորբոլին սոյլ հասկացողութիւնը:

Այնուհետեւ ասում է. « Հեղինակը լաւ
 բացատրութիւն մը կու տայ դարձեալ Ա. գրքի
 առաջին գլխոյն վերագրի այս բառերուն՝ Մով-

սիս խորննացուց յազաօ մերոյս յիսկըսանն
 յայսմ բանիցս Ասահկոյ Բագրատունուց ինչպալ »
 քերականութե ձեւի վերածելով զայն պայպէս՝
 « Այսմ բանիցս Մովսիսի Խորննացուց յազաօ
 է « Ինչեւն մերոյս Ասահկոյ Բագրատունուց ինչ-
 դալ, » Ես այս տողերի գրութեան ձեւին մէջ
 քերականական մի մեծ սխալ եմ նկատում.
 սխալն այն է՝ որ է « Ինչեւն ես պայպէս բաժան
 չեմ գրած, այլ գրած եմ ինչեւն » ինչպէս եւ
 է բնագիրը: Իսկնա էր արդեւք բաժան է գրած
 եւ ի՛նչ հիման վերայ: Իրեն գրութեան ձեւից
 այնպէս է երեւում՝ որ է տառը նախդիր է հա-
 մարած, բայց անբացատրելի որ եւ է քերական-
 նական օրէնքով եւ անհասկանալի իւր տեղու-
 մը: Պէտք էր գիտեցած լինէր՝ որ այս բառի ուղ-
 ղականը թէ խորննացուց եւ թէ մեր ուրիշ մա-
 տենագրաց մէջ երկու կերպ գրուած կայ՝ « Ինչեւ
 եւ ինչեւն. ըստ այսմ եւ խորննացին կրկնու-
 ւած այս միեւնոյնը. (Գլ. Գլ. Գ.) « Աւելորդ համա-
 բնով զարտաբնոյն երկրորդն յառաջ ինչեւն
 առասպելն »: Անշուշտ գիտե նաեւ՝ որ յառա-
 նախագրութիւնը սեռական հոլով է պահան-
 ջում ենդիրք, ուստի ասում ենք յառաջ մտքոյ:
 Արդ աս բացատրութեան հիման վրայ ուղիղ
 գրութիւնն է ինչեւն եւ ոչ է « Ինչեւն: խորն-
 նացուց մէջ պայպիսի բառերը շատ կան, որ-
 նոցա ի՞նչ է բանաբերը տեղեակ չէ, նոյն իսկ առաջին
 քայլափոխին կը սխալի. յայտնի է ուրեմն թէ
 բառագիտութիւնն ի՛նչ օրուս ունի, որ ինքն
 աւելորդ է՝ որ ուրք աշխատութիւն է համա-
 բում:

Մոյսնից յետոյ սկսում է յայտնել իր
 հետաքրքիր կարծիքները եւ ասել որ « կան մեր
 հեղինակի կողմանէ իր ուղղագոյն առաջա-
 կուծ տարբեր եւ աւելի քան իմաստով » (ան-
 շուշտ իւր կարծիքով), եւ մէջ է բերում (Ա.
 Գլ. ա.) մի երկար պարբերութեան միայն սկզբի
 այս մի քանի բառերը՝ « Աս որով տեսանեմ՝
 զայս, զի եթէ Այս յառաջ քան զմեզ, » եւ աս-
 ւում է թէ « Այս պարբերութեան մէջ սխալ կը
 գտնէ, վասն զի եթէ շարկապար աւելադրութեամբ
 է ասուած եւ թարգմանուած, բայց առանց այդ
 եթէին յետագայ ոպո ուրեմն շարկապար անիմաստ
 կը մնայ, Բայց էր մէջ չէ բերած ամբողջ պար-
 բերութիւնը, որպէս զի ընթերցողը հասկանար՝
 թէ արդեւք առանց եթէին անիմաստ է մնում
 ոպո ուրեմն շարկապար թէ ոչ, եւ աւելացնում է՝
 թէ այս արժ է օրոյն ոչ եւ քաղաքագրութեան հմտագ:
 Բայց մի բան չէ կամենում նկատել որ իմաստը

« Խօսքին վերջին մասը թարգմանուած է պարզապէս կամ նոյն ինչ նորաւ, » եւ իմ թարգմանութիւնս էլ մէջ բերելով (— « Եւ կամ մտանային նոյն ինքն նորամ (Ատուածուն) որոյ անունը դեռ եւս կարճ (յիշում է լինում), —) մեղադրուած է ինձ ստեղծ. » Բայց նա որ ի բաց թողած բառի մը համար այնքան պահանջող է, էր ինքնին կը յաւելու որտէս է— մակբայը. եւ աւելի լաւագոյն կը թարգմանէ « Կամ նոյն Այն որոյ անունն էր Ատուածն, » Գեառ էր գիտեցած լինէր որ երբ մի գեղեցիկ բառ աւելացնում ենք ըստ յարմարութեան, պահանջուած մի բառ էլ պիտի աւելացնենք. իսկ այս սողը ես ուրիշ վերայ չեմ կարող հասկանալ եւ ոչ էլ աւելորդ բառ կ'աւելացնեմ բաց ի գեղեցուած եական բայից :

Մտաւ նման եւ այս. « Թէպէտ ըստ մտում թարգմանութեան ոչ ուրեք ի բնագրի գտանի » (Ա. Կէ. Ե.) խօսքը թարգմանուած՝ է « Թէպէտ Ատուածածանչի թարգմանութեան մէջ ոչ մի տեղ չկայ, » եւ ասում է « Իբրեւամբ կը քննադատեալ այս հասուածի թարգմանութիւնը, ըստ որում քննիչ բառն անհետացած է. սակայն իւր թարգմանութիւնն էլ սխալ իմաստի մը կ'առաջնորդէ (« Թէպէտ եւ մեր թարգմանութեան նայելով՝ բնագրին մէջ ոչ մի տեղ չգտնուիր, ») եւ աւելի լաւագոյն կը թարգմանէ այսպէս. « Թէպէտ մեր թարգմանութեան նման (ինչպէս որ կայ թարգմանութեան մէջ) ի բնագրին չգտնուիր բնաւ. : Եւ նման բառը անյարմար եմ անունում այս տեղ, որովհետեւ ըստ իր թարգմանութեան (« Թէպէտ մեր թարգմանութեան նման ի բնագրին չգտնուիր բնաւ ») հետեւում է՝ որ ոչ մեր Ատուածածանչի թարգմանութեան մէջ կայ եւ ոչ էլ բնագրումը. այս անյարմարութիւնը ինքն ինչ հասկացած լինելով, նման բառի բացատրութիւնն է ստանձնող փակագծի մէջ՝ Ինչպէս որ ինչ մը իտալականութեան մէջ : Արդ ի՞նչ առաւելութիւն ունի իր թարգմանութիւնը, կարծում եմ թէ ոչինչ, մանաւանդ մասամբ էլ անհասկանալի : Իսկ քննաբանող գործ ոնի թարգմանութեան մէջ, եւ լաւ գիտէ՝ ուր ուրիշ է բնաւ տարբեր նշանակութիւն ունեցող բառեր են :

Շամիրամայ մասին ասուածը « Առ ի յոյժ ցանկականի մոլեկանութեան, ի բանն » որ վրմանէ (ղլարայէ), որպէս ի անտութիւն շամլութեան վրա եւլ էր. (Ա. Կէ. ԶԵ) եւ թարգմանած եմ՝ « Իւր ցանկական մոլեկանութեան մէջ, նա Արայի մասին խօսքեր եղած միջոցներն վառում էր մոլի ցանկութեամբ, որպէս

թէ տեսնում էր նորան », Այս պարբերութեան մասին ասում է. « քննադատող զարմանում է՝ թէ ինչու « առ ի յոյժ ցանկականի մոլեկանութեան » բառերը թարգմանուած են՝ Իւր ցանկական մոլեկանութեան մէջ. Եւ որպէս զի հաստատուած թէ կարելի է մէջ բառով էլ ասել, աւելորդ եւ անյարմար օրինակներ էլ ասալ է բերում : Իմ հակիրճ պատասխանս այս է : Գրաբարումն էլ կայ այդ մէջ նախարութիւնը, որ կարող էր գործածել խորհնացին էլ եւ ասել նոյն սողը ի մէջ ցանկանի մոլեկանութեան. բայց այսպէս չէ կամեցած ասել, այլ ասած է որ ի յոյժ ցանկանի մոլեկանութեան : Եւ եթէ չէ կամենում նկար աւել այս երկու սասցուածքին մէջ եղած նուրբ զանազանութիւնը, գէթ բնագիրը ողտոք էմ աղաւաղել, այլ թարգմանել ինչպէս որ կայ : Սակայն այս բաւական չէ. նոյն պարբերութեան մէջ ասում է նաեւ « Արպէս ի անտութիւն շամլութեան վրա եւլ էր », Այս թարգմանուած է՝ « Վառուում էր մոլի ցանկութեամբ, որպէս թէ տեսնում էր նորան », եւ ինքն ընդունում է այս թարգմանութիւնը, բայց չէ բացատրած՝ թէ ինչ կանոնով ի տեսնում բառը հասկանում է տեսնում էր : Մտորեցնողը որպէս բառն է, որ աւելորդութեամբ է գործածուած, եւ եթէ այս աւելորդութիւնը միջոց հաննք, որն որ խորհնացող մէջ գործածական է, իմաստն էլ բոլորովին պարզում է ըստ այսմ » « Արովհետեւ ցանկական սաստիկ մոլեկանութիւնը, այն խօսքերով թարգմանում էր նորան ինչպէս լինում էին, շամլութեամբ նորա ասում էր նորան տեսնուում » :

Շամիրամ կամենում էր նուաճել Արային եւ ձեռք ձգել, որպէս զի իւր ցանկութիւնը կատարէ, եւ այս ցանկութիւնը ստալ էր եկած նորա մասին լսած խօսքերից, ուստի եւ շամլութեամբ վրա տաւ էր նորան որտեղից, եւ ոչ որպէս ինչ որտեղում էր նորան. կարծում եմ՝ որ իմաստի տրամաբանական կապն էլ այս է :

Բայց ասած է եւ այս. « այս մտքով լաւագոյն պիտի լինէր ասել Բանի-Բի Բանի-Բի եւ ոչ ի Բանի, » Յիշում է անշուշտ՝ որ գրութեան նախընթաց երեսներում ասալ բերելով (Ա. Գլ. ԺԶ.) « Ի հէն եւ ի գաղթականս փախտեամբ ամբանս » խօսքը՝ հաւանած է իմ թարգմանութեան՝ որ գործիական հոլովով թարգմանած է ի սասցուածքն եւ բաղնալանութեամբ : Արդ զարմանալի է՝ թէ ի՞նչ կանոնով թոյլ տուած է այն պարբերութեան մէջ թարգմանել գործիական հոլովներով, եւ ի՞նչ կանոն

նով էլ այժմ թոյլ չէ տալիս է քանակ նախգրիւ տրոհանը թարգմանել յոյ խօսերէլ, որն որ ի մասսն է պահանջում:

Նշոյնդեռ եւ այս խօսքը (Ա. Գլ. ԺԸ.) « Եւ ի նմանէ, Ուրուք Շամիրամայ ի ծով. », ստում է թէ « Տակաւակ Նիփի եւ Լանկուայի ե թարգմանուած, որոնք Տասկանում են անի, այսինքն՝ առասպելից առաջ եկած խօսք կամ երգ »: Նեւրուի ինձ տակ՝ որ մինչեւ այժմ Լանկուայի թարգմանութեամբն էր խառում, եւ որովհետեւ Լանկուան այլ եւս չէ օրնում այս մասում, ուստի անտես է անում նորան եւ Ստեփան Պալասանեանն յիշում: Բայց Ստ. Պալասանեան այս տղերք վեր ի վեր միայն յիշած է իւր անգիր մատենագրութեան մէջ, եւ չունի մի մասնագորհ Տայեցացք, որից նորա Տասկանողութիւնը յայտնի լիներ մեզ:

Առաջին Տիգրանայ մասին ստում է (Ա. ԱԼ. ԻԴ.) « Զայս եւ որ . . . Քաղաքիկ ծայրիւ Տեբրաց »: Այս մասին ստում է քննադատը թէ « աղէքնիկ » բառը արեւելոս իմաստով կ'աղէ Տասկանայ, որովհետեւ անգ միայն բնական յատկութեանց վերայ կը խառուի, եւ ոչ բնաւ աւրեւտական. մայրիով սակայն թէ բնականէն ալ Տիգրանայ տղերքը կրնային գտնուր ըլլալ: Եթէ է բնական ալ Տիգրան գտնուր Տեբրեր, ինչպէս կարծում է, խորենային իւր գործածական բարձր կ'տեսեր արեւելոսի, ինչպէս ասած է « Այս, սակ, Հայկ գեղարպատչած եւ անձնայ. քաղաքանգուր, խայտակն եւ Տաստարգուկ »: (Ա. Գլ. Ժ.) « Ատ ուշիմ եւ խոհեմ սկայն, քաղաքանգուր եւ խայտակն. » (Ա. Գլ. ԺԱ.) Արդ ինչո՞ւ այս մի եւ նոյն բառով ասելու փոխանակ ասած է « աղէքնիկ ծայրիւ Տեբրաց », ուրիշն Տեւտեւում է՝ որ այս երկու բառերը տարբեր են նշանակութեամբ միմեանցից:

Բիւրասպի Աժգահակայ մասին ստում է « Մի արեւոյ յունական պերճ եւ որդրի առասպելքն իցին Տանդերձ պատճառաւ, որք զճնարտութիւն իրացն այլարանարար յիջեանս ունին թալուցնայ: Այլ ասն, մեզ պատճառաւ տալ անբնութեան նոցա եւ զարդարիլ զանգարդան: Բննարդասն ստում է որ « հանդերձ » գործառու պէտք է Տասկանայ խօսքով (առասպել), իսկ գործառու գու Տասկանայ՝ փոքր քնիւ նոցա անփոք խօսերէն մէջ, » (այն է՝ իմաստ մ'ընծայել.) Ստիպում եմ դարձնայ բառագիրտութեամբ զբարերու: Եթէ ուշի ուշի կարգացած լիներ քննադատն բնագրի վերայիշեալ տղերքը,

կը տեսնէր՝ որ նշանակութիւնը նոյն տղերքին մէջ է: Գործառու նշանակում է այս տեղ այն ճշմարիտ իրողութիւնը կամ աղիթը, որ Տիգրէ եւ երած առասպելն ստեղծելու. եւ խորենային հանդերձ գործառու ասելով՝ անկարելի է այս միեւնոյն ճշմարիտ իրողութիւն կամ աղիթը, եւ ոչ ըստ իր կարծեաց խօսքով (առասպել) կամ փոքր քնիւ նոցա անփոք խօսերէն մէջ, որ յետոյ պարզում է ասելով՝ որք զճնարտութիւն իրացն այլարանարար յիջեանս ունին թալուցնայ. այսինքն՝ Գրեցեալ առասպելներն մէջ կար ճշմարտութիւն, այն է՝ մի տողք իրողութիւն, զարգարում արարանաբար. իսկ խօսքով բառը գուրդովին այլ նշանակութիւն ունի եւ չէ փոխանակում երբէք գործառու բառին: Ուստի գործառու պէտք է թարգմանել նոյնութեամբ գործառու:

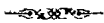
Այս քննադատեալ Տամարում պարբերութիւններց յետոյ՝ առաջ է քննիլք բերում Գողթան երգերից եւ այս տղերքը. (Ա. Գլ. Լ.) « Այլ եւ տնչայ, սանն, Սաթիկ սիրին տնչանս » եւ այլն. եւ ստում է. « քննադատը Տամարում է թէ այս երգին մէջ յիշուածները բոյսեր են, որոնք Սաթիկի կը ցանկայ ուտել Արգաւանայ բոյսերն, սակայն այլարանութիւնը ջնջելով տղայական իմաստ մի էր վերածել այս Տատուածի նշանակութիւնը »: Այս Տատուածի մէջ եւ չեմ նկատում այն այլարանութիւնը, որն որ երեւում է Գողթան երգ երի միւս Տատուածների մէջ. եւ ըստ իմ կարծեաց՝ միայն այս միտով է յայտնում՝ որ Սաթիկի Տղուով եւ օրով Արգաւանայ բնակութեան վայրերն էր թափառում. կարծում եմ՝ որ այս տղայական չէ: Այսպէս նաեւ ասած եմ՝ որ ի քննիլք պէտք է Տասկանայ է քննիլք, եւ այս աղիթով էլ յիշած եմ որ խոյր, ինչո՞ւ, մաք բարդութեան մէջ պահպանած են իրանց ամբողջութիւնը, օրինակ խոյրափոք, ինչո՞ւ, մաք բարդ, եւ քննիլք կը խոտորի նաեւ յայտ, եւ կայ քննիլք անպիտան ինչո՞ւ, մաք բարդ ինչո՞ւ: Այս տղերք մէջ բերելով քննիլք անկարելի է. « բայց կը մտանայ թէ կայ մանուշակաւ մաք բարդ: Բայց ուստի գիտենք այդ բառի ուղիղ ստուգարանութիւնը, եւ ինչ Տիգրան վերայ Տամարում է թէ մաք բարդ բարդում է: Մեզանց ասելի Տմուտ Տայկարանները տարակուսած՝ որոշ բան չեն կարողացած տակ այս բառի բարդութեան մասին, եւ այսպէս էլ տեսնում ենք շայկաբեան բառարանում, ուր ստում է կամ մանուշակաւ

ճասուխ է մանուշ թափց, կամ Բանս-ճասուխ է մանր բառէ:

Գողձան երգերի տաղաչափական կանոնները Տեսաբարութիւն չեն պատճառած քննիչին. յոյս ունիմ որ շուտով կը սպագորուի այս մասը եւ այն ժամանակ կը լսենք ուրիշ բանասէրներէ կարծիքն էլ:⁶

Վաղարշուպատ, 10 Փետր, 1893:

ՄՐՏՏԻՉ ՊԱՆԸՆՆ

ՉՄԻՐՈՒՄ ԵՎ ԶՆՆՈՒՄ ԵՄԵՆԻ ԵՐԱՆԻ

Գաղղոյններն՝ իրենց բազմապատիկ օգուտներէն դիտելով՝ մարդկութեան սերմնարան առնուանցիցն մտնկովարժ մատենագիրք: Սակայն այդ օգուտները սահմանափակ ժամանակի մէջ կամրոտուէին՝ եթէ գիտնական աշխարհը չկառուցանէր ուրիշ այլպիսի հաստատութիւններ ալ, որոնք այս օրս դպրոցաց շարունակութիւնը կը համարուին իրաւամբ: Այս կարգի հաստատութիւններ են Մատենադարան, Թագարան, Ընթերցարան (cabinet de lecture) եւ այլն: Գաղղոցաց մէջ մտնկութիւնը քրտամբ կը սերմանէ. իսկ այս հաստատութեանց մէջ հասուն մարդկութիւնը ցնծութեամբ կը հնձէ: Ուստի առաջիններն եթէ մարդկութեան սերմնարան են, երկրորդներն ալ գիտութեանց եւ առուեստիք շունմարան են իսկպէս: Բայց որչափ սովակաթիւ եւ պակասաւոր են այս հաստատութիւններն ի մեզ:

Ձիւրանից հայ հասարակութիւնը՝ թէեւ չունի հարուստ Մատենադարան եւ ճոխ Խանդարան՝ Յոյնի նման, որուն հետ առն առ տուն կը նստի, սակայն կրնայ պարծիլ ազգին եւ բնակակից օտարաց առջև իր Էյ Ռիբրոցոնոյն, որ բաւական թարիներու հոսանաց դէմ կանգուն կեցող հաստատութիւն մին է, հաստատութիւն մը, որ նոր տարւոյն (1894) հետ՝ ինքն ալ կը թեւակոխէ իր Չճամայ յորելնին տարեդարձը: Այս առթիւ աւելի եւս ազգին մտարութեանն պրմանի է հաստատութիւնս, որ ոչ միայն այս քառորդ դարու շրջանը կատարած է անընդհատ եւ յուսովանապէս, այլ եւ երիցութեան պարծանքն ալ իրենն է իր նմանեաց մէջ: Անոր հա-

մար՝ ըստ բաւականի շահաւոր եւ հետաքրքրական է այս առթիւ ի մերձուսող գիտել եւ գիտել տալ հաստատութեանս պատմական սկիզբն ու ներկան, որմէ սիրքը ի շատէ կրնայ դուշակուիլ նաեւ սպագան:

Ձիւրանից գիտնական դասակարգէն ումանք, որոնք յաճախ Եւրոպաց շրջիւով ժողովրդոց ընթերցանութեան օգուտն զգալապէս շուշափեցին, հայ հասարակութեան մէջ ուսումն ու ընթերցանութիւն արծարծելու գեղեցիկ գաղափարն յղացան: Ասոր հասնելու համար՝ ժամանակն ու պարագայը իրենց սակից գտնելով՝ 1869ին Էյ Ռիբրոցոնոս անուամբ հաստատութիւն մը կազմեցին, որուն նպատակն որոշեցին՝ «Ազգին մէջ ուսմանը եւ ընթերցասիրութիւն տարածել» ըստ իրենց յատուկ արձանագրութեանն, որմէ շատ բան տեղեկացանք:¹ Այս օգտակար գաղափարն յղացան եւ իրականացուցին Գ. Յ. Բարազեան, Գ. Կոստանեան, Գ. Իսայեան, Ալաթնոն, Տր. Մարկոսով եւ Սվազլեան, որոնք ցարդ ընթերցաստան շինարարէի կը կրուին արժանապէս:

Ձիւրանից հայ ժողովուրդն ուրախութեամբ որդունց այս նորակազմ հաստատութիւնը, ուր գունդագունդ կը յաճախէր իրրեւ մտաւոր կրթութեան մշակման վայր մը: Այս ժամանակներս էր որ Մ. Մամուրեանն ու Գ. Չիլինկիրեան վարչութեան անդամ նշանակուցան: Սակայն ինչպէս ամեն նորոգ ձեռնարկութեանց՝ նոյնպէս այս հաստատութեանն ալ սկիզբը բաղնեցաւ զանազան դժուարութեանց, զորս յարուցին նոյն իսկ տոհմային թերթերը, որոնք Տեուռէն սկսան դէմ գրել առանց հաստատութեանն էութիւնն ու նպատակն բնութենալու: Բայց Մամուրեանն ի Մոտի թերթին (1870—1871) ցուցուց թէ այս հաստատութիւնն ստուգի. գեղեցիկ եւ օգտակար գաղափարի մը ծնունդն է, որուն զարգացումն ու Ձիւրանից հայ հասարակութեանն ընթերցասիրութիւնը ձեռն ի ձեռն պիտի ընթանան: Հիմնադիրք՝ նիւթապէս եւ գիտնականօրէն ազդեցիկ անձինք՝ իրենց շուրջ ժողովեցին Ձիւրանից հայ ժողովուրդեան նշանաւորներէն շատերը, կազմելով վարչական ժողով մը, որ ամեն շարաթի կը գումարուէր այն նորայէն հաստատութեան տեսական գոյութիւնն տալու եւ զարգացնելու հա-

⁶ Կո սպաննք այն հրատարակութիւնն՝ որ կը յոսանիլ աւելի շարժողութեան գրուած է ՈՒՍՍ քան ինչ որ կնիպիցը յուսով յօդուածիս այլեւս լեզուամենական, բնագրանարկան իւ բանաբարկան տնտեսութիւնները կոստելով: ԽՈՒՐԱ.:

¹ Անոր համար աստե՛ն մեր շնորհակալութիւնը կը յայտնենք արդէ Արարութեան Պատ. Անգարայ, որոնք ոչ միայն մարտիրոսաբար մեզ կարեւոր տեսիլութիւններ հասցորդեցին, այլ եւ հաւանեցան որ արձանագրութիւններն ալ ա.բ.է անցընենք: